

О. П. Рябчинська

доктор юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет**ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ**

У статті проаналізовано зміст принципу законності та особливості його реалізації в аспекті побудови та функціонування системи покарань в Україні.

Ключові слова: принципи кримінального права, принцип законності, система покарань, порівняльна суворість покарань, перелік покарань.

I. Вступ

Чинний КК України не містить норми, що визначала б принципи кримінального права, на це неодноразово вказувати вітчизняні науковці. Вони наполегливо рекомендують закріпити в кримінальному законодавстві принципи кримінального права більш широко й точно [1, с. 89; 2, с. 53–54], оскільки закріплення в законі принципів розцінюється засобом втілення в ньому положень права й доказом того, що законодавець не свавільний при створенні законодавчих приписів, а обмежений правом [3, с. 24].

Принцип законності поряд з іншими¹ визнається одним з основних і найбільш важливих спеціальних принципів кримінального права, які базуються на відомих з курсу теорії держави та права загально-правових принципах [4, с. 129]. При цьому одні науковці називають принцип законності серед *загально-правових* принципів, що діють у кримінальному праві нарівні з гуманізмом, демократизмом, принципом взаємної відповідальності [5, с. 8; 6, с. 12; 7, с. 67], принципом верховенства права, забезпеченням гідності особи [8, с. 12–14], невідворотності кримінальної відповідальності та справедливості [9, с. 24].

Інші науковці визначають принцип законності серед *спеціальних принципів кримінального права*² [10, с. 25; 11, с. 177]. Окремі науковці

взагалі не поділяють кримінально-правові принципи на загальні та спеціальні [12, с. 35].

Зазначене наочно демонструє різні підходи як щодо класифікації, так і щодо змісту принципів кримінального права. Водночас висловлена в науці позиція, що спеціальні кримінально-правові принципи є похідними від загально-правових і наділені специфічними ознаками відповідно до предмету й методу правового регулювання, отже й визначатись вони мають саме з цих позицій.

Принцип законності щодо кримінального права сформульовано у ст. 92 Конституції України і розкрито в ст. 3 КК України, згідно з якою: 1) злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом; 2) застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити та проаналізувати приписи закону про кримінальну відповідальність, у яких розкрито зміст принципу законності при формуванні та функціонуванні чинної системи покарань.

III. Результати

Законодавчі приписи розкривають зміст законності й містять вимоги, які спрямовують законодавця при побудові системи покарань і суд при застосуванні окремих покарань, а саме:

1) *систему покарань закріплено тільки в Кримінальному кодексі* – як наслідок, вона має формуватися з урахуванням конституційних принципів, загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, що прямо вплив зі змісту ч. 1 ст. 3 КК. Тож і запропонований принцип урахування норм міжнародного права при побудові системи покарань, на нашу думку, є проявом принципу законності;

2) *тільки в Законі здійснено поділ покарань на основні та додаткові та визначено співвідношення між ними*. Закон визначає перелік видів покарань, які можуть застосовуватись лише як основні, покарань, які можуть бути тільки додатковими, та по-

¹ 1) склад злочину як підставу кримінальної відповідальності; 2) відповідальність за наявності вини; 3) справедливості кримінальної відповідальності; 4) гуманізму кримінальної відповідальності; 5) особистий характер відповідальності; 6) індивідуалізацію кримінальної відповідальності і покарання.

² Серед них називають зокрема такі: відповідальність лише за вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину, особисту відповідальність, невідворотність кримінальної відповідальності, гуманізм, справедливість; законність, принцип рівності громадян перед законом, принцип економії кримінальної репресії; принцип нормативного визначення кола злочинних діянь, принцип відповідальності за наявності вини, принцип сукупності відповідальності, принцип відповідності покарання тяжкості злочину; індивідуалізація кримінальної відповідальності та покарання; демократизму; принцип суб'єктивної осудності, принцип переваги пом'якшуючих відповідальності обставин, принцип більшої караності групового злочину, принцип повної компенсації заподіяної злочинном шкоди; принцип диференціації

кримінальної відповідальності; диференціацію та індивідуалізацію покарання, цільове призначення та раціональне застосування засобів кримінального покарання.

карань, які можуть застосовуватись і як основні, і як додаткові;

3) у Законі має бути чітко встановлений розмір та строк покарань, а також максимально повно вказаний характер правообмежень для кожного виду покарання. Ця вимога безпосередньо пов'язана із конструюванням санкцій статей Особливої частини КК та застосуванням інших інститутів кримінального права. Так, встановлення мінімального й максимального строку або розміру покарання напряму визначає законність застосування мінімальної межі будь-якого виду покарання у тому разі, коли він не зазначений у санкції статті Особливої частини КК. Окремі санкції містять формулювання на кшталт “караються обмеженням волі на строк до трьох років”, “караються штрафом до п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян”, “караються арештом до шести місяців” тощо. Таким чином формулюються й основні, й додаткові покарання. Містять вказівку на необхідність звернення до визначених у статтях загальної частини КК меж покарань і інші статті, зокрема, ст. 69, 70 та 71 КК;

4) визначено порівняльну тяжкість (суворість) видів покарань, урахування якої є обов'язковим як для законодавця, так і для суду. Для законодавця це положення, насамперед, слугує орієнтиром при побудові санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК, а для суду при вирішенні низки питань стосовно призначення покарання (ч. 2 ст. 65, ч. 2, ч. 3 ст. 68, ч. 1 ст. 69, ст. 69-1, ч. 1, ч. 2 ст. 70, ч. 2 ст. 71 КК), при звільненні від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким. Установлено, що законодавець виявляється в ряді випадків непослідовним і порушує вимоги законодавчої техніки при позначенні видів покарань за ступенем їх суворості. Йдеться про те, що в окремих статтях Загальної частини КК він використовує для цього різні терміни, зокрема, в ч. 2 ст. 65 КК – “більш суворий вид покарання”, “менш суворий вид покарання”, “більш суворе покарання”, “більш м'яке покарання”. Цілком зрозуміло, що в перших двох випадках мова йде про різні види покарань. Для з'ясування питання про тлумачення поняття “більш м'яке покарання” слід звернутись, як це витікає зі змісту ч. 3 ст. 65 КК до положень ст. 69 КК, з якої зрозуміло, що таким є основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК, або більш м'який вид основного покарання. Тож очевидно, що поняття “більш м'яке покарання” є ширшим за поняття “більш м'який” або “менш суворий” вид покарання. Тому використовувати ці поняття як тотожні (одного синонімічного ряду) не можна. Наразі це має місце в ст. 82 КК, яка визначає підста-

ви та умови заміни невідбутої частини покарання “більш м'яким”. З назви цієї статті очевидно, що йдеться про більш м'яке покарання, але зміст статті переконує у тому, що йдеться саме про більш м'який вид покарання, оскільки, згідно з ч. 5 ст. 82 КК, до осіб, яким покарання замінене більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими ст. 81 КК. Відповідно, вказана стаття може застосовуватись і до осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців та тримання в дисциплінарному батальйоні. У зв'язку із цим запропоновано викласти назву ст. 82 КК у формулюванні “Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання”.

Щодо поняття “більш суворе покарання”, то зі змісту ст. 70 КК очевидно, що йдеться також про порівняльну суворість одного виду покарання залежно від розміру або строку в межах санкції статті та про більш суворий вид покарання. Однак сам законодавець у тексті ч. 2 ст. 70, на нашу думку, неправильно розмежовує ці поняття, оскільки зазначає, що “...Якщо хоча б за один із вчинених злочинів призначено довічне позбавлення волі, то остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається шляхом поглинання будь-яких менш суворих покарань довічним позбавленням волі”. У такому разі, очевидно, має відбуватись порівняння саме різних видів покарань з позбавленням волі, що й має бути відображено в тексті відповідної статті. У зв'язку із чим пропонуємо у третьому реченні в ч. 2 ст. 70 КК словосполучення “будь-яких менш суворих покарань” замінити словосполученням “будь-яких менш суворих видів покарань”. Оскільки в ст. 65 КК законодавець оперує поняттям “менш суворий” чи “більш суворий” вид покарання, для демонстрації їх порівняльної суворості, то ці дефініції мають використовуватись і в інших статтях Загальної частини КК. Тому повинні бути внесені відповідні корективи зокрема до ч. 3 ст. 74 КК, у якій словосполучення “більш м'який вид покарання” слід замінити словосполученням “менш суворий вид покарання”;

5) суд може застосовувати, в тому числі і при заміні покарання, тільки такі види покарань, які передбачені КК і тільки в тому порядку, як це визначено в статтях, що регламентують застосування того чи іншого виду покарання. Так, неприпустимим є призначення конфіскації майна у випадках, коли вона не передбачена в санкції статті Особливої частини КК; теж саме стосується і штрафу незалежно від того, чи є воно основним чи додатковим покаранням. Натомість застосування покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу може бути застосоване й без вказівки на нього в статті Особливої частини КК, але тільки за умови, що особа, якій

воно призначається, вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин;

6) *будь-які винятки (обмеження) у застосуванні будь-якого виду покарання мають зазначатись у статтях, що визначають зміст та підстави призначення того чи іншого покарання.* На виконання цього положення законодавець безпосередньо у тексті ст. 56, 57, 60, 61 та 64 КК наводить вичерпний перелік категорії осіб, до яких не можуть бути застосовані покарання, регламентовані цими статтями. Тож у випадку призначення покарання будь-якій з цієї категорії осіб розцінюється як порушення законності. Суд не вправі перейти до менш суворого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік та стан не можуть бути до неї застосовані [13, с. 256–271]. У таких випадках суд, за наявності до того підстав, згідно з ч. 2 ст. 284 КПК, повинен закрити кримінальне провадження і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання;

7) *у санкціях статей Особливої частини КК можуть вказуватись тільки такі види покарань і тільки в такому порядку, як це зазначено в ст. 51 КК.* При змінах і доповненнях санкцій статей Особливої частини КК законодавець не може вказувати такі види покарань, які не містяться в переліку покарань. Проте наразі такі випадки мають місце, на що неодноразово зауважували науковці;

8) відповідно до загальних засад призначення покарання *застосовувати покарання, не вказане в санкції статті Особливої частини КК, за якою здійснена кваліфікація злочину, можливо тільки у випадках спеціально зазначених у законі.* Щодо основних видів покарань такий відхід від меж санкції допускається на підставі ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62 та ст. 69 КК України. Щодо додаткових покарань, то такими випадками слід вважати застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю на підставі ч. 2 ст. 55 КК та покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу на підставі ст. 54 КК. У зв'язку із цим є незрозумілою позиція законодавця, яку він виклав у ст. 77 КК, згідно з якою у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням особі можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення прав обіймати певні посади або займатись певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, адже, згідно зі ст. 54 КК, цей вид покарання може бути призначений тільки за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Натомість ст. 75 КК допускає можливість звільнення від відбу-

вання покарання з випробуванням при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Відповідні види покарань передбачені за вчинення злочинів невеликої або середньої тяжкості, тоді як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу може призначатись тільки до осіб, засуджених за тяжкий чи особливо тяжкий злочин;

9) *тільки на підставі закону суд може не призначити додаткове покарання, що передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК як обов'язкове.* Таке положення містить ч. 2 ст. 69 КК, у якій регламентується, що при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачене законом, суд може не призначити додаткове покарання, що передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК як обов'язкове, за винятком випадків призначення покарання за вчинений злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

IV. Висновки

Принцип законності адресується не тільки уповноваженим державним органам, а й особам, винним у вчиненні злочину. Вони повинні відбути або виконати призначене їм покарання. Механізм забезпечення реалізації цього обов'язку визначений у кримінальному законодавстві та існує у двох варіантах: 1) заміна покарання більш суворим його видом при невиконанні певних видів покарань (наразі в КК України тільки ч. 5 ст. 53 передбачає таку заміну); 2) криміналізація окремих форм ухилення від відбування призначеного покарання (ст. 389, 390 КК України). Принцип законності тісно пов'язаний із вирішенням питань як побудови, так і функціонування системи покарань, оскільки формує ознаки та властивості системи покарань. Вимоги законності відображують спрямованість, зумовлену змістом норм права. На відміну від принципів, які втілюють зміст законності, чинних в усіх сферах суспільної діяльності, вимоги законності¹ пов'язані з окремими видами діяльності певних суб'єктів [14, с. 47]. Вони є юридичними умовами (правилами) втілення в життя принципів права, як у сфері правотворчості (а саме такою сферою є

¹ 1) забезпечення відповідності змісту закону потребам життя, що може забезпечуватись їх розробкою на науковій основі; 2) забезпечення верховенства закону щодо інших правових актів; 3) забезпечення своєчасності створення закону та його відміни з дотриманням певної процедури; 4) забезпечення стабільності правового акту, більш тривалого строку дії; 5) видання правових актів у тій формі, яка передбачена законом. Вимогами законності в сфері реалізації права є: 1) наявність спеціальних та юридичних механізмів, які би забезпечували реалізацію права (зокрема дотримання та виконання обов'язків); 2) гарантоване якісне застосування закону; 3) правильне тлумачення правових норм; 4) стабільність судової практики тощо.

побудова системи покарань), так і при реалізації права (функціонування системи покарань).

Список використаної літератури

1. Грищук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права : навч. посіб. / В. К. Грищук ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. – 112 с.
2. Хавронюк М. І. 10 років чинності КК України: час закріпити принципи / М. І. Хавронюк // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 жовтня 2011 р.; редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2011. – С. 51–56.
3. Навроцкий В. А. Уголовное право и уголовное законодательство: соотношение понятий / В. А. Навроцкий // Право Украины. – 2011. – № 9–10. – С. 21–25.
4. Гацелюк В. А. Реализация принципов уголовного права Украины: проблемы и перспективы / В. А. Гацелюк. – Луганск : РИО ЛАВД, 2003. – 152 с.
5. Мычко Н. И. Уголовное право Украины. Общая часть / Н. И. Мычко. – Донецк, 2006. – 770 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина: Схеми. Таблиці. Визначення : навч. посіб. / за ред. Є. В. Фесенка. – Київ : Юрінком Інтер, 2007. – 272 с.
7. Колос М. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / М. І. Колос. – Київ : Атіка, 2007. – 608 с.
8. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закладів / П. Л. Фріс. – Київ : Атіка, 2004. – 488 с.
9. Хряпінський П. В. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / П. В. Хряпінський. – Суми : Университетская книга, 2009. – 687 с.
10. Савченко А. В. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. – Київ : Вид. Паливода А. В., 2005. – 640 с.
11. Макаренко А. С. Проблема принципів призначення покарання в сучасній науці кримінального права / А. С. Макаренко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відпов. за вип. В. О. Туляков. – Одеса : Юридична література, 2010. – Вип. 55 – 712 с.
12. Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум : навч. посіб. / І. П. Козаченко, О. М. Костенко, В. К. Матвійчук та ін. – Київ : КНГ, 2006. – 432 с.
13. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 зі змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2004. – № 12. – 360 с.
14. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2014.

Рябчинская Е. П. Значение принципа законности для функционирования системы наказаний

В статье анализируется сущность принципа законности и особенности его реализации в аспекте построения и функционирования системы наказаний в Украине.

Ключевые слова: *принципы уголовного права, принцип законности, система наказаний, сравнительная строгость наказаний, перечень наказаний.*

Ryabchynska E. Meaning of Principle of Legality for the Functioning of Penalty System

The principle of legality (along with other¹) is recognized as one of the main and the most important special principles of criminal law, so its observance has to be the essential condition for the penalty system's formation and functioning.

The article's aim is to define the analysis of criminal responsibility law's norms which are disclosing the content of the principle of legality during the current penalty system's formation and functioning.

It was established that certain norms of the criminal law are disclosing the legality content and have the requirements, directing a law-maker under the creation of penalty system and a court i under the implementation of some penalties, namely:

- 1) *the penalty system is formalized in the Criminal code (hereafter – CC) only – therefore it has to be formed in accordance with constitutional principles, universally accepted principles and norms of the international law, what is directly appears from the content of part 1 article 3 of the CC;*
- 2) *it the law only penalties are divided into the main and additional, and the relation between them is defined. The law determines the list of penalty types, which can be applied as main only, and*

¹) elements of crime as the ground for criminal responsibility; 2) responsibility present at guilt; 3) justice of the criminal responsibility; 4) humanity of the criminal responsibility; 5) personal nature of the responsibility; 6) personalization of the criminal responsibility and penalty.

penalties which can be only additional, and penalties, which can be applied both as main and as additional;

- 3) *the law has to clearly define amount and duration of the penalty, as well as the character of rights restriction has to be denoted in the fullest manner for every kind of of penalty;*
- 4) *relative gravity (degree) of penalty types is defined, consideration of which is compulsory both for a law-maker and a court. For the law-maker this provision is, first of all, a direction for creation of articles' vindicatory parts of the Special part of the CC, and for the court – under the solution of questions' set concerning the penalty imposition (part 2 article 65, part 2, part 3 article 68, part 1 article 69, article 69-1, part 1, part 2 article 70, part 2 article 71 of the CC);*
- 5) *a court can apply, as well as under the substitution of punishment, only that kinds of penalties, which is provided by the CC and only in that manner as it defined in the articles, regulating the application of some kind of the penalty;*
- 6) *any exceptions (limitations) in the application of ant type of penalty have to be defined in the articles, regulating the content and grounds for the imposition of some kind's penalty;*
- 7) *in the vindicatory parts of the Special part of the CC only such kinds of penalty and only in such manner can be defined, as it defined in the article 51 of the CC. In the case of changes and additions of vindicatory parts of articles of the Special part of the CC, a law-maker cannot define such types of penalties which are not presented in the penalty list;*
- 8) *basing on the common ground of penalty imposition to apply the penalty which is not defined in the vindicatory part of the article of the Special part of the CC, according to which the crime qualification was made, is possible only in cases which are specially defined in the law. Concerning the main types of penalty Concerning the main types of penalty such aberration from the vindicatory part's boundaries is possible on the ground of part 1 article 58, part 1 article 62 and article 69 of the CC of Ukraine;*
- 9) *only on the ground of the law a court can not to impose the additional penalty, which is provided in the article's vindicatory part of the Special part of the CC as compulsory.*

Therefore the principle of legality is closely connected to the solving of questions concerning both structure and functioning of the penalty system, because it is forming the features and properties of the penalty system.

Key words: *principles of criminal law, the principle of legality, the system prescribed, comparative severity prescribed, the prescribed list see.*